

Afg`oniston hududiga oq xunlarning kirib borishi

Adamboyeva Gulnora

Toshkent Davlat Sharqshunoslik

Universiteti Tarix (faoliyat va turlari bo'yicha)

yo`nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oq xunlarning ilk o'rta asrlarda Afg'onistonga kirib kelishining tarixiy mazmuni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Ularning ijtimoiy-siyosiy dinamikasi, harbiy strategiyalari va mintaqaga ta'sirini o'rganib, ushbu tadqiqot Afg'onistonning tarixiy manzarasini shakllantirgan murakkab vaziyatni yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, eftalitlar, oq xunlar, sosoniylar, Edessa, Baqtriya, kushonlar, xioniylar, kidariylar, Xun konfederatsiyasi, V. Bartold, S. Tolstov, N. Veselovskiy, Transoksoniya, oriy qabilalari, Pomir, Hindikush, So`g`d.

Eftalitlar nomi bilan ham tanilgan Oq xunlar 5—6-asrlarda O'rta Osiyoda kuchli ko'chmanchilar konfederatsiyasi sifatida vujudga kelgan. Ushbu maqola ularning Afg'onistonga bostirib kirishiga, migratsiya sabablari va mintaqada bo'lish oqibatlarini o'rganishga qaratilgan.

Tarixiy kontekst:

Oq xunlarning kirib kelishini tushunish uchun ilk o'rta asrlarning kengroq geosiyosiy landshaftini o'rganish juda muhimdir. Sosoniylar imperiyasining tanazzulga uchrashi, O'rta Osiyodagi hokimiyat bo'shlig'i kabi omillar hunlarning Afg'onistonga qarab harakatlanishiga xizmat qilgan.

Ijtimoiy-siyosiy dinamika:

Oq xunlarning ijtimoiy va siyosiy tuzilishi ularning Afg'oniston bilan o'zaro munosabatlarida hal qiluvchi rol o'ynagan. Ularning qabilaviy tashkiloti, yetakchiligi va boshqa O'rta Osiyo guruhlar bilan aloqalari ularning hududga kirib borishi va keyingi faoliyati xarakteriga ta'sir ko'rsatgan.

Harbiy strategiyalar:

Oq xunlar o'zlarining harbiy jasoratlari, innovatsion taktikalarni qo'llashlari va Afg'onistonning qulay erlaridan foydalanganlari bilan mashhur edilar. Ularning strategik yondashuvlari, mahalliy kuchlar bilan aloqalari tahlil qilinadi.

Afg'onistonga ta'siri:

Oq xunlarning kirib borishi Afg'onistonning ijtimoiy-madaniy va siyosiy manzarasiga doimiy ta'sir ko'rsatdi. Ularning ko'chmanchi turmush tarzini mahalliy an'analar bilan o'zlashtirish, shuningdek, yangi kuch dinamikasini o'rnatish, ular qoldirgan meros haqida tushuncha beradi.

Mahalliy hokimiyat organlari bilan o'zaro hamkorlik:

Maqolada Oq xunlarning Afg'onistondagi mavjud kuchlar, jumladan, Sosoniylar, Gupta imperiyasi va mahalliy hukmdorlar bilan o'zaro munosabatlari o'rganiladi va ittifoqlar, mojarolar va bu davrda diplomatik munosabatlarning shakllanishi tahlil qilinadi.

Markaziy Osiyo va qo'shni davlatlar juda qadimiy va boy tarixga ega. Bu hududning kam o'rganilgan va murakkab davri ilk o'rta asrlardir (eramizning 4-6 asrlari). Bu davrda "Xalqlarning buyuk ko'chishlari" bo'lib o'tib, ko'chmanchi xalqlarning (xunlarning) Osiyodan Yevropaga ko'chishi sodir bo'ldi. Janubiy va Markaziy Osiyoda buyuk imperiyalar, jumladan Sosoniylar Eroni, Gupta Hindistoni, va bir qancha kichik davlatlar mavjud edi. O'rta Osiyo bo'ylab bu davrda bir qancha xalqlar faoliyatini ko'rishimiz mumkin: eftaliylar, kidariylar va xioniylar va boshqalar.

Ularning kelib chiqishi hali ham tarixchilar orasida muhokama qilinmoqda. Ba'zi olimlar ularni Xunlar konfederatsiyasining bir qismi deb hisoblashsa, boshqalari ularning har biri turli xil kelib chiqishi borligini taxmin qilishadi.

O`rta Osiyoning tarixiy sahnasida paydo bo`lgan yangi xalqlar orasida eng katta ta`sir ko`rsatgan eftaliylar (Vizantiya manbalarida Oq xunlar nomi bilan ham tanilgan). Ular Markaziy Osiyoning turkiy va keyinroq islomiy jihatdan rivojlanishiga kata ahamiyatli hissasini qo`shishdi, lekin bu davrga oid dastlabki manbalar kamchilikni tashkil qiladi. Milodning 5-6-asrlarida eftaliylar hozirgi Turkmaniston, Tojikiston, O`zbekiston, Qozog`iston, Afg`oniston, Pokiston, Hindiston va Xitoy davlatlarining keying davrdagi hududlarida kata imperiyaga asos soldilar. Ikki asr davomida ular bu mintaqada va siyosiy tarixda hukmronlik qildilar. O`sha davrning eng qudratli imperiyasi bo`lgan Sosoniy Eroni eftaliylar tomonidan bir necha bor mag`lubiyatga uchradi. Bundan tashqari ular Hindistonda Gupta imperiyasini ag`darib tashladilar va bu davlatning katta hududini bosib oldilar. Eftaliylarni haqiqiy tadqiq qilish arxeologik ma`lumotlarni ham, yozma manbalarning tarixiy tahlillarni ham o`z ichiga olishi kerak. Afg`oniston, Pokiston, Hindiston va O`rta Osiyo respublikalaridagi eftaliy yodgorliklari arxeologiyasiga oid zamonaviy ma`lumotlarni yozma manbalardagi tarixiy ma`lumotlar bilan birlashtirgan holda bunday tadqiqot hali amalga oshirilmagan. Eftaliylar haqidagi dastlabki tadqiqotlar faqat yozma manbalarga asoslangan edi. Ular 1-marta milodiy 361-yilda Edessa (Turkiyaning janubi-sharqidagi hozirgi Urfa)¹ qamalida tilga olingan. Milodiy 4-6-asrlarda O`rta Osiyo hududi kamida 4 ta yirik siyosiy tuzilmani o`z ichiga olgan, shular jumlasidan Kushonlar, Kidariylar va Xioniylar. Bu xalqlarning kelib chiqishi haqidagi munozaralar hali ham davom etmoqda. G`oyalar Xun konfederatsiyasining bir qismi hisoblangan eftaliylardan, boshqa turli xil kelib chiqishiga qadar farq qiladi. Shu davrga oid yozma manbalarning juda kam va to`liq emasligi bilan izohlanadi. Arxeologik materiallar ham juda cheklangan va o`rganish uchun ancha qiyin jarayonni yuzaga keltiradi. Yevropa tarixshunosligida birinchi marta eftaliylar 1697-yilda Gerbelotning “Sharq kitoblari”da haitela nomi bilan, keyin esa 1719-yilda Assemani haytal deya ataydi.

¹ Altheim 1960-II, 258; Other researchers give another date - AD 384: Гумилев 1959, 129; Ртвеладзе 1999, 271.

Keyinchalik Degignes o`zining “Xunlarning umumiy tarixi” asarining bir bobini eftaliylarga bag`ishlagan va uning fikriga ko`ra, ularning nomini forscha ab-suv, teile yoki telite so`zidan eftaliylarga bag`ishlagan. Transoksoniyaga ko`chib kelgan xunlarning nomlari abtelit(suv xunlari) Amudaryo yaqinida yashash joyi bo`lganligi uchun shunday atalgan deb asoslab beradi.²

Xarmatta ma'lumotlariga ko`ra, milodiy 370-yilda Kidaraning Kushonshahr hududiga kirib kelishiga eftalitlarning hujumlari sabab bo`lgan bo`lishi mumkin. Eftalitlar milodiy 5-asr boshlarida Baqtriyaga kirib kelgan va kidariylarni Gandharaga haydagan ikkinchi xun to`lqini edi. 623 Tabariyning xabaridan bilamizki, Garchiston, Toxariston, Balx, Badaxshon milodiy 457.624-yilda Eftalitlar podshohi Axshunvar (Vaxshunvar, boshqa manbalarda Xushnavaz deb ataladi) tasarrufida bo`lgan.

“Beyshi”da milodiy 455-456 yillarda Vey imperiyasida eftalitlarning birinchi elchixonasi paydo bo`lganini ko`ramiz. Kelajakda eftalitlar Xitoyga bir necha marta elchixonalar yuborgan (559-yilgacha). Manbada aytilishicha, turklar eftaliylar hududlarini vayron qilganliklari sababli “tashriflar va sovg`alar to`xtatilgan”. Sosoniylarning eftalitlar bilan harbiy to`qnashuvlari milodiy 459-484-yillarda hukmronlik qilgan shohinshoh Peroz (o`rta asrlarda arab-fors tilida Firuz “g`olib” deb tarjima qilingan) davrida tez-tez bo`lib turdi. Milodiy 457-yilda Yazdigard II vafotidan keyin. ikki o`g`li o`rtasida taxt uchun kurash boshlandi.<sup>3</sup> Undan keyin taxtga kichik o`g`li Peroz keladi. Turli manbalar tomonidan aytilgan uning ko`plab urushlari tafsilotlari ko`pincha aniq berilmaydi va har doim ham bir-biriga mos kelmaydi. Lekin ko`pchilik tarixchilar ta`kidlashicha sosoniylar bilan asosiy raqib bo`lgan O`rta Osiyodagi davlatlardan eftaliylar ko`rsatiladi. Ikki davlat o`rtasida 2 marta katta jang

² Deguignes 1756, 326.

³ Исоматов 2006, 145; Schindel (2006, 680) notes that no coins of Hormizd III are known, so that this person never ruled as shahinshah and Peroz was in control of the major part of the empire after the death of his father in AD 457.

bo'lib ikkisida ham sosoniylar mag'lubiyati va eftaliylar muvaffaqiyati bilan tugaydi. 457-yilda eftaliy podshosi Vaxshunvor Chag' oniyon, Toxariston va Badaxshonni o'ziga bo'ysundiradi. Eftaliylarning kuchayib ketayotganligidan xavfsiragan sosoniylar shohi Peroz eftaliylarga qarshi yurish qiladi. Ammo u yengilib asirga tushadi va yordam so'rab Vizantiyaga murojaat qiladi. Vizantiyadan yuborilgan pul evaziga asirlikdan ozod qilingan Peroz eftaliylarga ilgari bosib olingan Taluqon shahrini qaytarib berish va Varaxran V tomonidan belgilangan chegaradan nariga o'tmaslik majburiyatini oladi. Biroq Peroz o'z va'dasini bajarmaydi va eftaliylar ustiga ikkinchi marta qo'shin tortib keladi. Ikkinchi marta ham mag'lubiyatga uchrab asir tushadi. Sosoniylar shohi eftaliylarga kumush dirhamlar bilan to'ldirilgan qoplar orilgan 30 ta xachir berish majburiyatini oladi. Lekin u faqat yigirmata xachir va shunga loyiq tangalar topa oladi, xolos. Majburiyatning qolgan qismi evaziga Peroz o'z o'g'li Qubodni Eftaliylarga garovga berishga majbur bo'ladi. Majburiyatdagi qarzni to'lab bo'lgan Peroz Vizantiyayordamida uchinchi marta eftaliylar ustiga yurish qiladi. Bu yurishda ham eftaliylardan mag'lubiyatga uchragan Peroz jangda halok bo'ladi. Perozni tor-mor keltirgan eftaliylar Eron ustiga juda katta o'lpon soliqlari soladilar, so'ngra Kobul va Panjob vodiysini ham zabt etadilar. VI asr o'rtalaridan boshlab Markaziy Osiyo hududiga yana bir yirik ijtimoiy-siyosiy birlashmadan iborat turklar bostirib keladi. 563-yilda sosoniylar hukmdori Xusrav I Anushirvon (531-579) va Turk xoqonligining birlashgan qo'shinidan mag'lubiyatga uchragan Eftaliylar o'zini qayta o'nglab ololmaydi. Natijada Eftaliylarning katta mulklari Sosoniylar va Turk xoqonligi o'rtasida bo'lib olinadi. Jumladan, hozirgi Afg'oniston hududlari Sosoniylar davlatiga qo'shib olinadi.⁴

⁴ Mannonov A. Afg'oniston tarixi o'quv qo'llanma.. – Toshkent: «Barkamol fayz media», 2018. 57b

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Altheim 1960-II, 258; Other researchers give another date - AD 384: Гумилев 1959, 129; Ртвеладзе 1999, 271..
2. Deguignes. "Xunlarning umumiy tarixi" 1756, 326
3. Исоматов 2006, 145; Schindel (2006, 680)
4. Mannonov A. Afg'oniston tarixi o'quv qo'llanma.. – Toshkent: «Barkamol fayz media», 2018. 57b
5. Kurbanov A. Hephtalites archaeological and historical analysis. – Berlin. 2010.